

JA SADRŽIM MNOGOSTRUKOSTI

U poslednje tri decenije, ime Mihaila Bahtina sve više označava industriju, a manje pojedinca. U stvari, ne radi se samo o industriji, nego o transnacionalnoj korporaciji u usponu snage, koja ima džet-set menadžere, globalne konvencije i vlastiti zbornik za unutrašnju upotrebu. Ova žrtva staljinizma je u polju teorije kulture pretvorena u veliki biznis. Najveći broj bombastičnih termina koje je Bahtin skovao (poput dijalogizma, dvostrukosti glasa, hronotopa, heteroglosije i multiakcentualnosti) prešao je u leksikon savremene kritike. U kosmopolitskim društinama univerzitetskih profesora, od kojih su neki čitav život posvetili proučavanju njegovih tekstova, odavno je počela borba da se on prizna za saučesnika njihovih vlastitih ideja. Da li je on bio marksista, neokantovac, religiozni humanista, teoretičar diskursa, književni kritičar, sociolog kulture, etičar, filozofski antropolog, ili sve to zajedno?

Ipak, nije veliko iznenađenje to što je nekada slabo poznati sovjetski filolog postao zvezda postmodernog Zapada. Teško je naći aktuelnu postmodernu temu, a da je Bahtin nije anticipirao. Diskurs, hibridnost, drugost, seksualnost, subverzija, devijantnost, heterogenost, popularna kultura, telo, decentrirani subjekat, materijalnost znaka, istoricizam, svakodnevn život – ovaj prerano sazreli post-strukturalista, kako ga naziva Grejam Piči, toliko detaljno je predskazivao vremena koja dolaze da je pravo čudo što u njegovim delima nema aluzija na bračni par Bekam. Pošto je malo toga u našoj kulturi direktan rezultat njegovog uticaja, neko bi mogao da tvrdi kako da Bahtin nije postojao, ne bi bilo ni potrebe da se on izmisli.

Odakle potiče neobični paralelizam između doba staljinističkog terora i ere *i-Poda*? Odgovor je prilično očigledan. Baš kao što je Bahtinovo delo, između ostalog, šifrovana kritika sovjetske autokratije, tako i postmodernizam većim delom potiče iz tokova modernog marksizma. U radovima Bodrijara, Liotara i ostalih, on je nastajao kao alternativna vera razočaranih levičara. Njegova opsesija diskursom ima smisla u dobu lišenom političkog delovanja. Umesto da podmeću požare po kampusima, američki studenti danas čiste svoj govor od nekorektnosti. Ako je marksizam bio previše sramežljiv kada je u pitanju seksualnost, postmodernizam je od nje napravio fetiš. Toplo, poželjno, opipljivo telo jeste živi prekoračnik svim beskrvnim apstrakcijama o azijskom načinu proizvodnje. Umesto velikih pripovesti koje vode u Gulag, imamo mnoštvo mini-narativa. Pošto doktrinarni apsoluti čereče tela, danas dominira relativizam. Ako je kastriranje homoseksualaca deo naše kulture, bilo bi etnocentrično od mene da prilažem prigovor. Na dnevnom redu više nije revolucija, nju su smenile sporadične subverzije. Klasna politika se potčinjava politici identiteta. Sistem se ne može zbaciti, ali se makar može dekonstruisati. Pošto politička nada ne postoji u srcu kapitalizma, čiji se proleterijat pokupio i otišao, ne ostavivši adresu na koju treba prosledivati poštu, postmoderni pogled se opčinjeno okreće ka Drugome, kakvu god propusnicu (rodna, gej ili manjinska etiketa) iziskivalo putovanje prema njemu.

Bahtin je, takođe, bio petokolonaš. Rodio se 1895. u ruskom provincijskom gradu Orelu, u porodici plemića bez titule koji je postao bankar. Studirao je klasične jezike na univerzitetu u Sankt Peterburgu. Njegove studentske godine se poklapaju sa Prvim svetskim ratom i boljševičkom revolucijom. Iz istog eksplozivnog trenutka u istoriji, izronili su Bahtin, boljševici, futuristi i formalisti. Iako je Bahtin više bio odan pravoslavnom hrišćanstvu nego marksizmu, on je živeo u periodu opojne sinteze kultura, u kojoj brak između komunizma i Hristosa nije izgledao besmisleno. Mada nije bio istorijski materijalista, njegovo mišljenje je bilo i istorijsko i materijalističko. Tom savezništvu su doprineli naglašeno komunalna sklonost ruskog pravoslavlja i njena spiritualnost. Kao i kvazimaterijalističko verovanje u svetost telesnog. Bila je to vera koja je pevala himne čovečnosti Hristosa i složenom bogatstvu svakodnevnog života. Iza Bahtinove fascinacije materijalnošću reči, kao što sugerise naslov Pičijeve knjige *Mihail Bahtin – reč u svetu (Michail Bakhtin: The Word in the World)*, leži teologija inkarnacije. Otelovljena-reč jeste figura u potki njegovog dela.

Posle Revolucije, Bahtin je službovao po mnogim gradićima, praćen siromaštvom i lošim zdravljem. Patio je od osteomijelitisa, a 1938. mu je amputirana noga. Ovaj propovednik tela bio je u prilično slabom telesnom stanju. Takođe je bio i strastveni pušač, zbog čega je na kraju zaradio emfizem pluća. Iako se divio rablezijanskom veličanju gozbe, navodno je živeo isključivo od čaja, koji je ispijao u ogromnim količinama. Tokom Drugog svetskog rata nije bilo cigaret papira, pa je duvan umotavao u papir svojih rukopisa, lišivši tako potomstvo nekih, verovatno, dragocenih uvida.

Bahtin je u Nevelu predavao u školi, a u Vitebsku je bio nastavnik u Učiteljskoj školi. U ovo doba je još uvek bio prihvatljiv sovjetskom režimu, tako da je mogao da vodi literarni kružok regionalnog komiteta Komunističke partije i predaje kurseve iz estetike radnicima u kulturi. U Sankt Peterburg se vratio 1924, i tu je isposlovao bednu državnu naknadu za neformalno podučavanje po privatnim stanovima. Kao i uvek, i ovde je bio okružen grupom bliskih istomišljenika anarhističkog usmerenja i ekscentričnih sveznalica. Moglo bi se reći da se priča o njegovom životu sastoji iz prelazaka iz jedne takve družine u drugu, koje su se spontano obrazovale oko njega, u kakvoj god zabiti bi osvanuo. Bahtin beše čovek koji je podjednako propovedao i praktikovao dijalogizam. Međutim, krajem dvadesetih godina je religioznost, kakva se promovisala u njegovim kružocima, dospela u nemilost države. Tako je 1929. Bahtin uhapšen zbog pripadnosti jednom religioznom kružoku, zbog antikomunističkih sklonosti i kvarenja omladine svojim učenjem. Činilo se da će mislilac, čiji koncepti dijalozizma, subverzivne ironije i indirektnog govora vode poreklo od Sokrata, doživeti sudbinu svoga prethodnika.

No, bolešljivog Bahtina je od sigurne smrti u koncentracionom logoru spaslo ništa drugo nego knjiga. Njegova studija o poetici Dostojevskog pojavila se, kao prstom Proviđenja, u godini kada je uhapšen, a o njoj je povoljan prikaz napisao Anatolij Lunačarski, komesar obrazovanja i amaterski teoretičar kulture. Umesto u koncentracioni logor, osuđen je na šest godina relativno blagog egzila u Kazahstanu. Kao čoveku koji je intelektualno zlostavljao decu, bilo mu je zabranjeno da predaje u školama. Njegova supruga, Elena Aleksandrovna, bavila se različitim poslovima da bi njih dvoje imali za život, dok je poklonik Dantea i Getea na kraju morao da uzgajivače svinja, u sklopu napora kolektivizacije, podučava knjigovodstvu. Pošto je odslužio kaznu u Kazahstanu, nastanio se u Saransku, gde je neko

vreme živeo u napuštenom zatvoru i držao predavanja na Pedagoškom institutu, na odseku za svetsku književnost, na kojem je bio jedini nastavnik. Takođe je držao i predavanja o estetici radnicima u fabrici sijalica, postavši tako slavna ličnost u lokalnim razmerama. Odatle se, na vrhuncu velikih čistki tridesetih godina, odselio u Savelovo, u Republiku Mordoviju, gde je mogao da umre od gladi da ne beše velikodušnih prijatelja.

Tokom ovog perioda, Bahtin je radio na doktorskoj disertaciji, koja će izaći pod naslovom *Rable i njegov svet*. Svoju tezu je podneo komisiji 1946, čiji su se članovi zgražavali nad skatološkim i seksualno eksplicitnim rečima, folklornim sentimentalizmom i prezirom prema dogmama, tako da će doktorat odbraniti tek posle dvanaest godina. Njegova postepena rehabilitacija je počela šezdesetih godina, delimično zahvaljujući dobrim uslugama formalističkog lingviste Romana Jakobsona. Bahtinovi poklonici u Sovjetskom Savezu, među kojima barem jedan nije znao da je Bahtin u to doba još uvek bio živ, zalagali su se za novo izdanje knjige o Dostojevskom, koja je konačno ugledala svetlo dana 1963. nakon dugotrajnog natezanja sa vlastima. Posle intenzivne kampanje u štampi, uskoro se pojavila i knjiga o Rableu, čija je skatologija čedno zamaskirana (*penis* je, tako, postao *bâton de mariage*²). Bračnom paru Bahtin, sada već ozbiljno obolelom, ćerka Jurija Andropova je obezbedila mesto u moskovskoj bolnici. Odatle su premešteni u starački dom, obično rezervisan za ljude iz Trećeg sveta i na kraju im je konačno obezbeđeno prebivalište u Moskvi.

Poput života i smrti, utkanih u Bahtinovu karnevalsku viziju, i njegova reputacija je rasla dok je on telesno propadao. Počastvovan od strane profesora književnosti kao slavna ličnost, izabranik ostarelih formalista i veličan od strane intelektualne omladine, Bahtin je umro 1975, u vreme kada je teorija književnosti na Zapadu bila na vrhuncu. Iako je u svom delu poricao da nešto kao što je poslednja reč može da postoji, njegove poslednje reči su glasile: „Dolazim tebi“. Religiozni bahtijanci tvrde da se „tebi“ odnosi na Boga. Marksistički bahtijanci misle da se to odnosi na njegovu suprugu, koja je umrla četiri godine ranije.

Bahtinov središnji koncept dijalozizma ne znači učtivo ćuljenje ušiju prema drugima, kao što to zamišljaju neki od liberalnijih komentatora. On znači da se svaka reč ili iskaz prelama kroz mnoštvo drugih, ponekad i suprotstavljenih idioma, te da se samo kroz taj susret može razumeti njeno značenje. Ovaj koncept, dakle, pokazuje sklonost prema post-strukturalističkom konceptu tekstualnosti. Neposredovana istina ne može da postoji. Mi dolazimo do sebe, kao što su tvrdili mnogi moderni mislioci, kroz medij koji je nama krajnje stran. Jezik je, za Bahtina, arena u kojoj se sukobljavaju zaraćene sile, kao što i svaki iskaz iznutra okupiraju strana značenja. Svaki znak u potaji baca pogled na druge znakove, nosi u svom telu njihove tragove i istovremeno se suočava sa govornikom, objektom, kontekstom i adresatom. Poput ljudskih subjekata, i reči su sačinjene iz njihovih odnosa drugosti, a jezik je uvek porozan, hibridan i otvorene strukture. Nikada nije postojala prva reč, baš kao što ni ona poslednja ne može da postoji. Ta inherentna svojstva nedovršenosti i nepredvidljivosti jezika – činjenica je da na osnovu vaše dve izgovorene reči ne mogu da zaključim koja će biti treća – jesu znamenja ljudske slobode i, u širem smislu, politike. Znakovi nikada nisu samoidentični, oni uvek znače više nego što govore (višak koji uključuje ono što oni ne kažu). Neprijatelj je ono što Bahtin naziva „monologizmom“, pod čime

² Franc. *bâton de mariage* – bračni štap (Prim. prev.)

označava meta-jezik koji nastoji da potčini tu nesavladivu heterogenost. Ponegde u Bahtinovom delu je to učtivi način da se označi staljinizam. Jezik je raspet između „centrifugalnih“ i „centripetalnih“ sila, koje decentriraju, odnosno teže da centralizuju. Nacionalni jezici teže da postanu monologički, iako su oni, zapravo, potpuna „heteroglosija“, iz koje se rađa mnoštvo dijalekata i stilova govora.

Po svemu tome, Bahtinovo delo označava važan prelazak sa jezika na diskurs. Dok su Sosir i njegovi učenici jezik svodili na formalni sistem bez konteksta, Bahtin je ophrvan svime u jeziku što ne može da se formalizuje: kontekstom, intonacijom, implikacijom, materijalnošću reči, nerečenim, uzetim za gotovo, ideološkim vrednovanjima i društvenim odnosima između govornika. Ako je komunikacija ono što nas čini ljudima, lingvistiku je tada nemoguće u potpunosti razlikovati od etike.

Verbalni znak je, stoga, „multiakcentualan“, on je nestabilna sila koja živi samo u svojoj orijentaciji prema drugim znacima. Bahtinova kulturna interesovanja su, u skladu sa tim, vezana za forme poput karnevala, menipske satire, romana i slično, što reprezentuje moćno „polifono“ nadmetanje diskursa, sa jednom formom značenja koja relativizuje i decentrira drugu, jednom vrstom idioma koji prodire u druge, podriiva ih, citira, uokviruje i demontira. Glavno književno ime za to predstavlja roman, žanr-mešanac koji – za razliku od epa, pastorale ili tragedije – nema nikakvih pravila i koji, u Bahtinovim očima, nije toliko određena forma koliko dekonstruktivna sila. Roman živi isključivo u svom dijaloškom odnosu prema drugim književnim modusima, on ih kanibalizuje i parodira. On je svojehlavi anti-žanr, devijantan i nekanonski, sekularna Biblija u kojoj se prikazuju svi diskursi kao delimični i provizorni. Prema gledištu Bahtina, nije slučajnost to što je do velikog sudara verbalnih formi došlo u doba helenizma i u Renesansi, na ruševinama autoritativnijeg ideološkog sistema.

U *Rableu i njegovom svetu*, ta orgija značenja silazi na ulicu u formi karnevala. U ruskoj tradiciji u kojoj se ludak smatra božijim čovekom, starinska narodna umetnost razobličava sve transcendentalne označitelje i sve zvanične vrednosti potčinjava satiričnoj parodiji. Poput romana, ona slavi neprekidno kretanje i nepostojanost, dinamičnost i nestabilnost. Sve apsolutne vrednosti se ismejavaju i relativizuju. Veleučenoj zvaničnoj doktrini je suprotstavljena smrtonosna moć smeha. Travestija, izobličenje i inverzija (nos/falus; lice/zadnjica; sveto/profano; muško/žensko; visoka kultura/niska kultura) euforično divljaju kroz prečice i pijace. Kruto protivljenje se na uvredljivi način osujećuje. Rođenje i smrt, razaranja i novo rađanje, telo i duh, mudrost i ludost, analno i anđeosko najureni su po kratkom postupku. Ušća se shvataju kao mesta u kojima tela zakoračuju izvan svojih granica i ekstatično se stapaju jedno s drugim. Sve u vezi sa praksom je dvosmisleno, janusovskog lica, suviše klizavo da bi se precizno odredilo. Karneval čini smešnim sve što je uzvišeno i pretenciozno, a ispod te desublimacije leži antiklimaks hrišćanskog Jevanđelja, prema kojem spasenje stiže pružanjem čaše vode. Kao prvi pokret u istoriji koji se posvećuje običnom životu, hrišćanstvo je na izvoru Bahtinovih interesovanja svakodnevnim, baš kao što u današnjoj fasciniranosti popularnom kulturom ono vrebalo iz prikrajka.

Verovatno je do sada najbolja knjiga o Bahtinu u Velikoj Britaniji *Mihail Bahtin –estetika za demokratiju* (Mikhail Bakhtin: *An Aesthetic for Democracy*; 1999) Kena Hirškopa. U odnosu na Pičijevu studiju, Hirškopova knjiga ima nekoliko malih prednosti. Prvo, za razliku od

Pičija, Hirškop poseduje znanje ruskog jezika i nekoliko godina je radio u Moskvi kao bibliotekar. Drugo, Hirškop piše lucidnu, komunikativnu prozu, dok se Pičijeva patvorena elokventnost povremeno graniči sa preopširnošću. Suviše je sklon izricanju svečanih i bombastičnih fraza, zvučeci ponekad oveštalo i propovednički, kao kada kaže da „grešni hibris modernog razuma u dvadesetom stoleću stvara terorističke jeresi svoje karakteristične politike.“ Uprkos divljenju prema Bahtinu, Hirškop ume da bude oštar i kritičan, dok se kod Pičija jedva pronalazi neka loša reč. Sasvim besprekoran mislilac, kakvog nam ga on predstavlja, daleko je od svake nedovršenosti, protivrečnosti i konfliktnosti. Hirškop je, pak, naročito dobar kada prikazuje Bahtinove mene i nedoslednosti. Konačno, iako je Hirškop marksista, nije sklon da kroz Bahtinova usta izriče vlastita gledišta, za razliku od Pičija – marksite preobraćenog u hrišćanina – koji upravo to čini. Pičijeva knjiga je fina i pronicljiva studija zadivljujuće intelektualne istančanosti. No, ispod njene zamršene akademske proze krije se duboka pristrasnost.

Piči ubedljivo tvrdi da je Bahtinov cilj bio da napiše novu istoriju modernosti. Epistemologija se potčinjava esteticima, kao što i apstraktni razum zamenjuje čulna partikularnost umetnosti. Brutalno instrumentalna racionalnost se sklanja pred oblikom komunikativnog uma. Lažnog autonomnog subjekta modernog doba oborilo je dijaloško sopstvo. Na sve ove načine, estetika u moderno doba postaje riznica izgubljenih ili sporednih formi znanja. Argumente u prilog tome Piči iznosi vešto i energično, ali ne uspeva da odoli porivu demonizovanja raznolikih suparnika na način koji nije nimalo dijaloški. Nesavršeno, ali bogato i opojno delo ruskih formalista odbacuje se kao i kritička tehnokratija u najvećem delu. Štaviše, knjiga predlaže odvratni paralelizam između njih i staljinista. Sve bi avangardiste (Remboa? kubiste? nadrealiste?) trebalo baciti u pakao (po Pičijevim rečima), zajedno sa književnim lenjinistima, zaverenicima u veoma izazovnom projektu modernizacije. Ova rečita karikatura možda je bila iznenađenje za Majakovskog, koji je trideset i neke, u doba stezanja Staljinove pesnice, izvršio samoubistvo. No, Piči ne shvata istinsku složenost evropskog modernizma, koji je istovremeno bio i ultramoderan i antimoderan. Modernost je pitanje „apstraktnih ideja i beskrvne epistemologije“; ničeg nema što bi se reklo u prilog prosvetiteljstva (demokratije? feminizma? liberalizma? univerzalnih prava?); iako je Bahtin bio žrtva varvarske iracionalnosti sovjetskog režima, pozivamo se na divljenje „bilo kojoj grupi koja ima razloga da sumnja u Razum“.

Mada se Piči trudi da iz Bahtina ukloni i najmanju trunku marksizma, on je u tom pogledu pomalo nedosledan. Sugestija da je Bahtin napisao nekoliko marksističkih tekstova pod imenima dvojice svojih kolega na jednom mestu se podrugljivo odbacuje kao „zabluda“, dok se na drugom mestu kaže da je Bahtin bio „nadahnuće“ za te radove, pa čak i da „on kroz njih progovara“. Nigde se ne spominje činjenica da je verovatno i Bahtin pozdravio boljševičku revoluciju, na svoj idealistički način. Piči nas, pomalo nevešto, uverava da ne želi da „politizuje“ Bahtinovo delo, iako ga, ne jednom, tumači kao antisovjetsku polemiku, pa čak i dopušta mogućnost da je Bahtin pripadao izvesnom obliku „kvazi-zapadnjačkog marksizma“ (primetite ovde dvostruko kvalifikovanje). Na drugom mestu u knjizi, ta razborita formulacija postaje, prilično nepromišljeno, tvrdnja kako je Bahtin bio preteča postkolonijalizma (mada čudi kako to da Piči, kao Južnoafrikanac, misli da između aparthejda u njegovoj državi i „ortodoksije subverzije“ koja joj se suprotstavljala, nema

ničeg između). Verovatno je razočaranje Afričkim nacionalnim kongresom, zajedno sa neminovnim prihvatanjem desničarskih gledišta u starosti, moglo da ima izvesnog upliva u Pičijevoj evoluciji od marksizma ka hrišćanstvu. Na isti način kao i kod Bahtina, koji je svoje distancirane simpatije prema marksizmu preobratio u razumljivi antagonizam prema njemu, što knjizi daje autobiografsku dimenziju.

Uprkos svim preterivanjima, Pičijeva studija je intelektualno remek delo, plod mislioca koji je dugo i duboko promišljao o svojoj temi. Međutim, mogli bismo se setiti da promene i dinamizam, pluralnost, hibridnost i nedovršenost, sami po sebi, nemaju ničeg pozitivnog. Ono što se promenilo od Bahtinovih vremena, što izgleda nisu primetili ni Piči, ni postmodernisti, jeste da ako je to nekada predstavljalo alternativu sistemu, one su danas postale njegov neodvojivi deo. Ne postoji režim koji je više od poznog kapitalizma zaljubljen u višestrukosti i dinamiku. Mogli bismo se prisetiti da je jedna od vrlina marksizma bila njegova upornost u tvrđenju da nema potrebe da se popravlja alternativna modernost, pošto je ta alternativa duboko u biću same modernosti. Iste one sile, koje proizvode bedu i potlačenost, mogu dovesti do emancipacije i blagostanja. To je, možda, jedan od najsmelijih oblika dijalozizma.

*(Sa engleskog preveo **Predrag Šaponja**)*

Izvornik: London Review of Books, 21. jun 2007.